

Językowe wpływy tureckie w *Atlasie ogólnosłowiańskim*

JANUSZ SIATKOWSKI

Instytut Filologii Słowiańskiego, PL-00-927 Warszawa, Krakowskie Przedmieście 26/28

E-mail: janusz.siatkowski@wp.pl

Abstract: The paper claims that Turkish idioms attested in the Slavonic Linguistic Atlas (SLA) occur both in East Slavic and South Slavic dialects, however, with significant differences in the two groups. In the East Slavic part, they originate from Northern Turkish dialects (Tatarian, Chagatay, Chuvash, Kazakh, and others). Some of them are common throughout the whole territory and have even got incorporated into Standard Russian, while others are restricted mostly to Russian dialects. In South Slavic dialects, they originate from the Turkish Ottoman language and are usually found in Macedonian dialects, particularly in Aegean Macedonia. Historically, Turkish idioms tend to decrease in number but the lack of data from Bulgaria (stopped working on the Atlas) and from Bosnia and Herzegovina (recent war) makes an elaborate analysis of the process impossible.

Keywords: linguistic atlas, linguistic impacts, Slavonic dialects, Turkish, Turkish Ottoman Language

Przedmiotem artykułu jest przedstawienie pożyczek tureckich występujących w 8 tomie leksykalnym *Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego* (OLA), przygotowywanym do druku przez zespół polski. Tom ten obejmuje słownictwo dotyczące zawodów i życia społecznego, wykazujące znaczne nasilenie wpływów języków obcych w dialektach słowiańskich. Są to pożyczki niemieckie, węgierskie, greckie, łacińskie, włoskie, tureckie i inne.

Pożyczki tureckie poświadczane w 8 tomie leksykalnym OLA można podzielić na dwie podstawowe grupy: a. przejmowane do dialektów wschodniosłowiańskich z sąsiadujących różnych dialektów i języków tureckich (tatarski, czagatajski, czuwaski, kazachski i in.), b. przejmowane do dialektów południowosłowiańskich z osmańskiego języka tureckiego, występującego obecnie w dzisiejszej Turcji. Podział ten zresztą nie jest ostry.

W kilku wypadkach podobne pożyczki tureckie występują zarówno we wschodniej, jak i w południowej Słowiańszczyźnie. Pewne różnice fonetyczne i/lub znaczeniowe wskazują, że mogły być one przejęte niezależnie.

Turecka nazwa 'ryнку' (L 2116) i 'jarmarku' (L 2117) została zapożyczona w postaci *bazar* już do języka staroruskiego w XV wieku z któregoś z języków tureckich na terenie wschodniej Europy, najpewniej z tatarskiego (Vasmer ESRJ I 105–106, ESBM I 275, ESUM I 114). W OLA *bazar* 'rynek, targowisko' (L 2116) występuje powszechnie w całej wschodniej Słowiańszczyźnie, znaczenie 'jarmark' notowano tu natomiast sporadycznie. Do innych literackich języków słowiańskich *bazar* 'rynek, targowisko' dostał się częściowo za pośredni-

ctwem francuskim lub niemieckim. W dialektach wschodniosłowiańskich dosyć często notowano też pożyczkę niemiecką **rin(ь)kъ* (z niem. *Ring*): *'rynak*, *'rynok*, *'rynok*. W południowej Słowiańszczyźnie w znaczeniu 'rynek' i 'jarmark' występuje natomiast pożyczka osmańska *pazar* (z tur. *pazar*, a to z pers. *bâzâr*, Škaljić 1989: 512, Skok II 625, BER V 5–6), znana też innym językom bałkańskim. W języku serbsko-chorwackim pojawia się ona w XVI wieku (RHSJ IX 718), w bułgarskim w XVII wieku (Stachowski 1971: 75). W OLA *pazar* w znaczeniu 'rynek' zapisano w Czarnogórze (*pa'za:r* 71, 74, *pa'zq:r* 72–73, *pa'zà:r* 77), sporadycznie w południowej Serbii (*pa'zar* 84) i powszechnie w punktach macedońskich (90, 92–113a), a w znaczeniu 'jarmark' w Chorwacji (*pa'zq:r* 37, *pazō:r* 44, *páza:r* 45) i sporadycznie w Serbii (*pa'zar* 84).

Turecka nazwa 'pastucha' *çoban* (z pers. *šubān*, *šoban* – Vasmer ESRJ IV 308, Skok I 323) została przejęta zarówno na południu, jak i na wschodzie Słowiańszczyzny. Różnice fonetyczne i znaczeniowe wskazują, że mamy tu najpewniej pożyczki niezależne. Na znacznym obszarze południowej Słowiańszczyzny notowano w OLA tę pożyczkę, pochodzącą z tur.-osm. *çoban* 'pastuch', a także pewne derywaty, w znaczeniu ogólnym 'pastuch' (L 2036): *çoban*, *çobanin* oraz *çobanica*, *çobanka* 'pastuszka' powszechnie w Chorwacji, np. *çoban* (33), *çoba:n* (36), *cobñ:n* (42), *çoban*, *çobanin* (45), *çobanica* (45), *coba'nica* (42), *co'banica* (43) oraz w Serbii i Czarnogórze, np. *čňban*, *çoban*, *çobanin*, *čobrñin*, *çobanica* (53), *čo'banica*, *çobà:nka* (81), *čo'banica* (84, 87). W dialektach macedońskich zanotowano ten leksem tylko na terenie Albanii (*çoban*, *çobanka* – 106) i Grecji (*çoban* – 108, *ču'banin*, *ču'banica* – 112–113a), natomiast w granicach Macedonii zapisywano rodzime nazwy **pastyrъ* i **ovъčarъ*. W macedońskim języku literackim *çoban* (i pochodne) występują głównie w poezji ludowej. Pożyczka ta występuje również w języku bułgarskim – *çobán(ин)* (od końca XVIII wieku – Stachowski 1971: 28), a także w języku rumuńskim (*cioban*), albańskim (*çoban*), ngrec. (τσομπανης) i węgierskim (*csobány*). Pożyczkę tę notowano w OLA również w dialektach wschodniosłowiańskich, głównie na Ukrainie, ale w znaczeniu 'pastuch owiec, owczarz' (L 2039) oraz zazwyczaj w innej postaci fonetycznej – *ča'ban* (tylko w p. 335 – *ču'ban*, 506 i 524 – *čo'ban*, 522 – *š'o'ban*, 807 – *čiban*). Wskazuje to na dwie niezależne pożyczki: z turecko-osmańskiego *çoban* na południu Słowiańszczyzny oraz z północnych dialektów tureckich, może z krym.-tat. *çoban* (Skok I 332, Škaljić 1989: 178, Vasmer ESRJ IV 308). W słowiańskich językach literackich pożyczka ta jest znana szerzej, por. np. pol. *czaban* 'owczarz' uważane za pożyczkę wołoską.

Od podstawy tureckiej *kirpič* 'cegła', przejętej na południu Słowiańszczyzny z tur.-osm. *kerpiç* (bułg. *kerпич*, sch. *čèrpič*, mac. *kerпич* – por. Škaljić 1989: 190, Skok I 355, BER II 339, 384), a w języku rosyjskim i dialektalnie w ukraińskim z tat. *kirpič* (Vasmer ESRJ II 238), pochodzi derywat **kirpičьnikъ* (Sl 2009) zanotowany w OLA z dialektów rosyjskich w znaczeniu 'zdun' na północy (531, 544) oraz w znaczeniu 'murarz' w rozproszeniu na terenie Rosji (625,

634, 746, 847). Ros. *кирпичник*, notowany od XV w., poświadczony jest w różnych znaczeniach: ‘człowiek produkujący cegły’ (wyroby z gliny), ‘sprzedawca tych wyrobów’ (SRJ XI–XVII, t. VII 135, Dal II 110). SRNG XIII 223 ma także jedno poświadczenie spod Moskwy w znaczeniu ‘zdun’ (człowiek budujący piece).

Wyraz *postol*, pl. *postoły* ‘rodzaj butów’ i pochodna od niego nazwa ‘szewca’ nie mają ustalonej etymologii. Mimo zastrzeżeń Vasmera ESRJ III 341–342 i Skoka III 16 wydaje się, że trzeba tu przyjąć pożyczkę tur. *postal* ‘pantofle’ (związanego z tur.-tat. *post* ‘skóra’), por. literaturę u Vasmera, uzupełnioną przez Trubačeva. Nazwa ‘szewca’ **postoljarь* poświadczona jest w języku serbskim (?) i chorwackim od XV wieku i stała się nazwą literacką (*postolār*). W materiałach OLA zapisana jest powszechnie z gwar czakawskich od wyspy Krk po Hvar (*postol'a:r*, *poštola:r*, *poštola:r* itp.), co w zasadzie potwierdza dane Pomianowskiej 1970: 217. Poza tym zanotowano *postol'ar* w ukraińskim punkcie w pñ. Mołdawii (524 – Pojana).

Od dawnej ogł. pożyczki *torba* ‘torba, worek’ z tur. *torba* ‘ts.’ (Škaljić 1989: 620, Vasmer ESRJ IV 81, MachES² 648, Skok III 484, Snoj 675) notowano w OLA formacje powstałe już na gruncie słowiańskim, jak w p. serbskim (82) *torba:r* ‘żebrak’, *tor'bara* ‘żebraczka’ oraz na Ukrainie **torbьšnikъ* (*tor'bešnik* – 436, *tor'bešnyk* – 493, 502, *tor'bešnak* – 494), *torbotrešь* (*torbo'tras* – 524) ‘żebrak’, **torbьšnica* ‘żebraczka’ (436, 493, 494). Formacja *torbar* znana jest w południowej Słowiańszczyźnie szerzej w różnych znaczeniach, por. sñ. *torbār* ‘wyrabiający torby’, sch. *tòrbār* ‘wyrabiający torby’, ‘domokrząca’, mac. *торбар* zool. ‘torbacz’.

Sporadycznie zanotowane w Słowenii nazwy ‘nauczyciela’ **tovarišb* (*tu'vəriš* – 18) i ‘nauczycielki’ **tovarišica* (*tovar'ši:ca* – 11, *tovar'še:ica* – 18) przypisuje się wpływowi tureckiemu. Nazwa **tovarišb*, znana wielu językom słowiańskim, stanowi dawną pożyczkę z któregoś z języków tureckich, np. starouzbekiego, por. Vasmer ESRJ IV 68, Snoj 676. W języku słoweńskim jest to znaczenie właściwe żargonowi (SSKJ V 129–130). Do dialektów słoweńskich wyraz ten dostał się zapewne przez język literacki.

Z języków tureckich sąsiadujących z dialektami wschodniosłowiańskimi zostało przejętych kilka pożyczek, które mają często szerokie zasięgi terytorialne. W materiałach OLA są to:

*karandašb (L 2083) ‘ołówek’ (*karan'daš*) z tur. **karadaš* ‘czarny kamień’ (Vasmer ESRJ II 192), poświadczony w OLA powszechnie w dialektach wschodniosłowiańskich jedynie poza pñd.-zach. Ukrainą. Na Ukrainie notowano poza tym rodzime **olovьcb* i rzadziej **olovьko*, **olovьka*, **olovьkьb*, a na Białorusi **olovьkьb*. W języku rosyjskim jest to pożyczka dawna, która pojawia się już w XV w. w znaczeniu ‘grafit’ (SRJ XI–XVII, t. VII 73), a od XVII w. w znaczeniu ‘ołówek’. W literackim języku ukraińskim ‘ołówek’ ma nazwę *оливць*, a w białoruskim *аловак*.

*denʒy ‘pieniądze’ (L 2119) występują w OLA powszechnie w dialektach rosyjskich (*d'en'g'i*, *d'en'ā'i*), sporadycznie i przeważnie obocznie z innymi nazwami w pñ.-wsch. Białorusi (*ʒ'en'γ'i*, *ʒ'en'g'i*, ale też na zachodzie *d'en'g'i* – 372) oraz na pñ.-wsch. Ukrainie (*d'en'hy* – 442, *d'en'hy*, *d'en'h9* – 455, 481). W języku rosyjskim pożyczka *деньга* f. *деньги* pl. ‘pieniądz’, ‘pieniądze’ pojawia się w XV w. (SRJ XI–XVII, t. IV 216–219, notowany w SrezMat I 652 jako wcześniejszy zapis zaliczony jest tu do XV wieku). W literackim języku ukraińskim ustaliła się nazwa *гроши*, a w białoruskim *грошы* – obie mają oparcie w gwarach.

Szerokie zasięgi we wschodniej Słowiańszczyźnie ma także kilka nazw ‘szewca’ (LSI 2017–2019) utworzonych od podstaw pochodzenia tureckiego. Kilka derywatów utworzono od pożyczki *sapogʒ ‘but’, znanej m.in. najstarszym zabytkom starosłowiańskim (SJS IV 20), która została przejęta z protobułgarskiego **sabag-/sabung-* lub sttur. **sapaγ-, sapuγ-* (por. literaturę uzupełnioną przez Trubačeva w Vasmera ESRJ III 559). Powszechniejszy jest jedynie *sapožnikʒ, który występuje nie tylko na terenie Rosji (*sa'požn'ik*), lecz także we wschodniej Białorusi (*sa'požn'ik*) i wschodniej Ukrainie (*sa'požn'ik*, *sa'požnyk*) aż po Żytomierz i Winnicę, a także na Polesiu, często obocznie z *ša'v'ec* i *šv'ec*, *švec*, *švec'*. Na Białorusi i Ukrainie *sapožnik* jest niewątpliwie nazwą nowszą, choć w materiałach OLA brak o tym informacji. Na północy Rosji częściowo utrzymał się archaiczny *švʒcʒ* (544, 547, 549, 597, 617, 620, 648). Sporadycznie zanotowano też *sa'požn'ak* (**sapožnʒ = -akʒ*) w dwóch punktach: 782 (Mokroje koło Sasowa) i 783 (Juzga koło miejscowości Kadom) u zbiegu rzek Cna i Moksza oraz na północy nazwę opisową *sa'požnbij šv'ec* w p. 555 (Storozewskoje na pñd. od Archangielska) i w p. 593 (Barchatowo na pñ. od Wołody). Poza tym w OLA mają poświadczenia liczne dalsze derywaty oznaczające ‘żonę szewca’ (LSI 2018) i ‘syna szewca’ (LSI 2019). W języku rosyjskim *сапожник* i *сапожной мастеръ* pojawia się na przełomie XV i XVI wieku (por. Vachros 1959: 35, SRJ XI–XVII, t. XXIII 62).

Od *čobot*, *čebot* ‘rodzaj buta’ z tat. *čabata* ‘but z łyka’ (co z perskiego, por. Vasmer ESRJ IV 370–371), poświadczonego w języku ukraińskim (*čobot*) od XIV w., utworzone zostały dwie nazwy ‘szewca’: *čobotnikʒ i *čobotarʒ (Rusek 1996: 110). Pierwszej, znanej językowi ukraińskiemu od XVII w. i sporadycznie poświadczonej wraz z podstawą w polskich zapiskach sądowych ze Lwowa z 1445 r. (*czobot* i *czobotnik* SSStp I 394), w materiałach OLA nie zanotowano. Druga (*čobotarʒ) w językach wschodniosłowiańskich występuje w kilku wyspach: największej na północy Rosji w górnym dorzeczu Dwiny (*č'ebotar'*, *c'ebotar'*, a w p. 641 sporadycznie *č'ebot'noj*) i na sąsiadujących terenach nad Wołgą (*č'ebotar'*), w rozproszeniu w kilku punktach południoworosyjskich (*č'ebotar'*, *č'ibotar'*), na Ukrainie w grupie kilku punktów na wschód od Kijowa (*č'obotar'*, *č'obotar'*), a także w dwóch sąsiadujących punktach w pñ. Mołdawii i na Podolu, wreszcie w izolacji na Białorusi koło Brześcia (*č'obotar'* w p. 362).

Trudno powiedzieć, czy są to relikty dawniej szerszego zasięgu tej nazwy, czy raczej częściowo niezależne innowacje. W OLA zanotowano też liczne dalsze derywaty oznaczające ‘żonę szewca’ (LSI 2018) oraz ‘syna szewca’ (LSI 2019).

W rosyjskim p. 719 (Kuniłowo koło miejscowości Tałdom) na płn. od Moskwy nad Wołgą zanotowano sporadyczne nazwy ‘szewca’: *baš'mašn'ik* (**bašmač'nikъ*) i *baš'mar'* (*bašmarъ), utworzone od znanego już w XVI w. ros. *bašmak* ‘trzewik, bucik’ (SRJ XI–XVII, t. I 82), stanowiącego pożyczkę tureckiego (czagatajskiego) *bašmak* ‘rodzaj buta’, ‘podeszwa’ (Vasmer ESRJ I 139). Ros. *баумачник* ‘szewc’ (*баумашник*) poświadczony jest spod Kazania z 1646 r. (SRJ XI–XVII, l. c.).

Kilka pożyczek tureckich zanotowanych w OLA ze wschodniej Słowiańszczyzny ma charakter sporadyczny. Zapisano je przygodnie i nie wnoszą one istotniejszych informacji o ich zasięgach na tych terenach. Dotyczy to takich zapisów:

brus. *χα'ζαjka*, ros. *χο'z'ajka*, *χα'z'ajka* ‘kucharka’ (SI 2035) sporadycznie (też pod SI 2018, 2174) z czuwaskiego *χοζα*, *χυζα* (Vasmer ESRJ IV 254);

ros. *ханжа* ‘żebrak’ (L 2164), ‘żebraczka’ (SI 2165) koło Nowgorodu (*хан'ža* 632, 658, *хан'ža* 633, *'ханжа* 634) z tur. *χадзы* ‘pielgrzym’ (Vasmer ESRJ IV 222);

ros. *ka'l'ika* ‘żebrak’ (L 2164), ‘żebraczka’ (SI 2165) w Karelii (551, 552) – może z tur. (tatarskiego, kazachskiego) *калык* ‘ludzie’ (Vasmer ESRJ II 408–409);

ros. *кулак* (542, 818) ‘bogacz’ (SI 2174) z tureckiego *kulak* ‘ts.’, od tur. *kol* ‘ręka’ (Vasmer ESRJ II 408–409);

ros. *телеžникъ ‘kołodziej’ (SI 2012): *t'e'l'ežn'ik* 634, 671, *t'i'l'ežn'ik* 791, *телеžнь мастеръ (*t'e'l'ožnyj 'mast'er*) – od ros. *телега* ‘wóz’ z mong. *telege(n)* ‘wóz’ (Vasmer ESRJ IV 37–38, dopisek Trubačeva);

ros. *ла'šадn'ik* (653) i *лоša'd'innyj pas'tuχ* (700) ‘pastuch koni’ (SI 2039) – od ros. *лошадь* ‘koń’, od tur. (czuwaskiego) *laša* ‘koń’ (Vasmer ESRJ II 525–526);

ukr. *ta'bun'ščyk* (510), ros. *ta'bun'š:ik* (781, 807) ‘pastuch koni’ (SI 2039) od ros. *табун* ‘stado’ z czagatajskiego, tatarskiego *tabun* ‘ts.’ (Vasmer ESRJ IV 7);

ukr. *vataž'nyk* ‘pastuch owiec’ (SI 2039) od ukr. *ватага* ‘stado’ z dawnego czuwaskiego **vātaγ, uotaγ* (Vasmer ESRJ I 278).

Szczególne miejsce wśród pożyczek tureckich zajmuje *bělěžnica ‘zeszyt’, zanotowana w Chorwacji (*b'il'ežn'ica*, *bilježnica* – 27, 28, 35, 37, 40, 41, 43–45, 52), stanowiąca derywat od pożyczki protobułgarskiej *beleg* ‘znak’ (BER I 41, Skok I 150).

Osmańskie wpływy tureckie koncentrują się, jak już wspomniałem, w południowej Słowiańszczyźnie. Ich nasilenie na tych terenach można przedstawić za pomocą mapki. W tomie tym brak materiałów z terenu Bośni i Hercegowiny, ale występowanie licznych turcyzmów na tych terenach potwierdzają inne tomy OLA. Bardzo dotkliwy jest również brak porównawczych materiałów bułgarskich.

Zgromadzone w OLA osmańskie pożyczki tureckie wykazują dużą różnorodność zarówno pod względem zasięgów terytorialnych, jak i wielości zapożyczanych wyrazów dla poszczególnych realiów. Przy omawianiu turcyzmów osmańskich zaczynam od pożyczek bardziej rozpowszechnionych, a następnie przechodzę do lokalnych i sporadycznych, starając się jednocześnie grupować je tematycznie według nazw zawodów, nazw związanych ze szkołą itp.

‘sąsiad’ (L 2001), ‘sąsiadka’ (L 2006) – na znacznym terenie notowano pożyczkę turecką *komšija* ‘sąsiad’ (z tur. *konşu*, stosm. *komşi*) oraz liczne derywaty oznaczające ‘sąsiadkę’: w Chorwacji *komšija* (33, 36, 39–41, 45, 52) oraz *kómšijica* (33) i *komšinica* (36, 39–41, 52), powszechnie w dialektach serbskich, też na terenie Węgier (151) i Rumunii (168, 169): *komšija* oraz *komšinica*, *komšinьka (np. *kómši:nka*, *ko:m'si:nka*), *komšinьkynja (*ko:nšēnkiŋa* – 78), *komšika (np. *ko•m'sika*, *ko:nši:ka*, *ko:mšē:ka*) oraz powszechnie w dialektach macedońskich, też na terenie Grecji i Albanii: *komšija* oraz *kom'sica* (107), *komšika, (*'komšika*, *kom'sika*), *komšijьka (*kum'sijka* 110–112), *komšivьka (*'komšifka* 90, 92–94, 96–97, 99, 101–104). Pożyczka *комишия* i liczne derywaty, np. *комишійка*, *комишійка*, *комишика*, występują w potocznym języku bułgarskim, gdzie została zapożyczona w XVII wieku (Stachowski 1971: 61), w języku serbskim (*кѠмишия* – RSHJ X 95), macedońskim (*комишия* – RMJ I 346), a także w języku albańskim jako *kompshi*, *kojshi*, *komshi* (Skok II 137, Škaljić 1989: 413, BER II 578).

‘pieniądze’ (L 2119) – bałkańska pożyczka turecka *para* ‘pieniądze’ (z pers. *pārā* ‘sztuka, część’) znana jest w serbsko-chorwackim (*pàra*, *pàra*), bułgarskim (*napu*), rumuńskim (*pará*), arumuńskim (*pāră*), albańskim (*para*, *pare*) i nowogreckim (*παράς*), por. Skok II 604, BER V 59–60. W języku serbsko-chorwackim i bułgarskim poświadczona jest od II poł. XVIII wieku (Stachowski 1967: 57, 1971: 74). W materiałach OLA poświadczone są postaci: *para* (w punktach macedońskich: 93, 106), *'pare* w punktach serbskich oraz w dwóch macedońskich (95, 108) i *pari* w punktach macedońskich. Turcyzm ten znany jest również w dialektach bułgarskich (*napu*) oraz na terenie Bośni i Hercegowiny, skąd nie mamy materiału z zapisów terenowych.

‘krawiec’ (Sl 2021). – Szeroki zasięg w językach południowosłowiańskich ma pożyczka turecka *terzija* (z tur. *terzi* ‘krawiec’, a to z pers. *derzi*, ‘ts.’, por. Skok III 462), związana z krawiectwem orientalnym. Na terenie serbsko-chorwackim pojawia się już na początku XVI w. (por. najstarszy przykład z 1519 r., Stachowski 1967: 65–66, RHSJ XVIII 233–234). Początkowo występuje w Bośni i Hercegowinie, na początku XVIII w. pojawia się też w Serbii, gdzie jednak jej używanie pod koniec XIX w. zostaje ograniczone do środowiska wiejskiego (Staničić-Burchards 1981: 208–211, 219). Prawdopodobnie w tym czasie była ona znana też językowi bułgarskiemu. O jej dawnym rozpowszechnieniu w Bułgarii świadczą też nazwiska typu *Терзиев*, *Терзийски* występujące w całej Bułgarii (por. Rusek 1996: 101). W materiałach OLA nazwa *terzija* poświad-

czona jest głównie z Macedonii (też Macedonii Egejskiej) oraz z południowej Serbii. Podobny zasięg (Macedonia i płd. Serbia) mają nazwy ‘żony krawca’ (Sl 2022), stanowiące derywaty od *terzija* – *terzijka* (90), *terzijka* (92) lub nazwy opisowe *ter'zijina že'na* (86), *te:r'zije žena* (80), **na terzija žena* <mu> (86, 94, 96–97, 99–102, 106, 109, 111–113), *žena ot terzija* (97). Pomianowska 1970: 226 uzupełnia zasięg tej nazwy podając ją z Bośni i Hercegowiny oraz z Bułgarii. W naszych materiałach oraz u Pomianowskiej brak natomiast tej pożyczki z terenu Chorwacji i Słowenii. W dialektach macedońskich na oznaczenie ‘krawcowej’ występują feminativa od tej pożyczki: *terzijka* (110–113), *terzica* (92, 99–100, 102) i *terzijka* (96). Inna pożyczka turecka oznaczająca ‘krawca’ – *abadžija* z tur. *abacı* (szyjący ubrania z grubego sukna wełnianego) weszła do części języków południowosłowiańskich. Na obszarze serbsko-chorwackim *abadžija* pojawia się już pod koniec XVII w. (Stachowski 1967: 11); w XIX–XX w. występuje głównie w Bośni i Hercegowinie oraz w Serbii, sporadycznie również w Chorwacji (Staničić-Burchards 1981: 213, 214, 220). W języku bułgarskim *абаджия* znana jest od XVIII w. (Stachowski 1971: 13). W OLA *abadžija* zanotowano tylko w 4 punktach serbskich (68, 69, 86, 88). Może to być związane z tym, że chodzi o krawca szyjącego odzież specjalnego typu.

‘szewc’ (Sl 2017, 2018, 2019). – W OLA zanotowano kilka nazw pochodzenia tureckiego oznaczających szewca.

Pożyczka tur. *kunduraci* poświadczona jest w językach słowiańskich od połowy XIX wieku: na terenie Bośni i Hercegowiny, w części Serbii, w Macedonii i Bułgarii (por. Rusek 1996: 112 – z dalszą literaturą) w postaci *kunduradžija* i *kunduradžija*. W materiałach OLA mamy poświadczenia dla tej pożyczki tylko z Macedonii: głównie w postaci *konduražija* (prawie na całym terenie) i wyjątkowo *kundur'žija* w p. 103 (Radowisz) oraz na terenie Grecji *kondura'žia* w p. 113a (Plewna). Znane z literatury bułg. gwarowe *kondur(a)džija* (BER II 588) potwierdzają materiały Pomianowskiej 1970: 225 oraz Tetowskiej–Trojewej 1992: 58, obejmujące niemal całą Bułgarię. U Pomianowskiej *kondurdžija* występuje jeszcze w dwóch punktach serbskich z Kosowa, wyraźnie nawiązujących do areału macedońskiego oraz w p. P 44 (Zabučje) na pograniczu z Hercegowiną. Podobnie tylko z dialektów macedońskich zanotowano w OLA tę pożyczkę turecką w nazwach opisowych ‘żony szewca’: *konduražieva žena* (93), **žena na konduražija* (90, 92, 95–99, 101, 103, 113a) i **žena otъ konduražija* (94, 97) oraz ‘syna szewca’: *konduražiev sin* (93), **synъ* <mu> *na konduražija* (90, 95–96, 98, 103) i **synъ otъ konduražija* (92, 94, 97, 113a).

W dialektach macedońskich (w płd.-wsch. Macedonii i na terenie Grecji) występuje, nienotowana przez Ruska, pożyczka tur. *papuč* + *či* (lub *papučču*), przybierająca różne postaci: *papu'čia* (105), *papužija* (106), *papu'čija* (112), *papu'čia* (113) oraz *papuk'čija* (104) z wtórnym *k*, polegającym na dotworzeniu formy sg. do pl. *papuci* ‘buty, kapcie’. Pożyczka ta ma również nawiązania na terenie Bułgarii (Tetowska-Trojewa 1992: 58), w Rodopach też w postaci z su-

fiksem *-ar* (*papučer*), por. BER V 56. Również tylko z dialektów macedońskich zanotowano w OLA tę pożyczkę w nazwach opisowych ‘żony szewca’: *žena na papučija (105–106, 112), **na papučija žena mu* (104, 113) i ‘syna szewca’: **synъ na papučija mu* (104–106, 112–113).

Słow. wyraz *čizma* ‘rodzaj butów’ został zapożyczony z tur. *çizme* ‘trzewik, bucik’, do języków południowosłowiańskich bezpośrednio z tureckiego języka osmańskiego, a do słowackiego, czeskiego, polskiego (*czyžma, czyzma, cizma*) i może ukraińskiego za pośrednictwem węg. *csizma, csizma* (MachES² 104–105, Skok I 331, Bezłaj I 83, Snoj 74). Utworzona od tej podstawy nazwa ‘szewca’ *čizmarь została zanotowana w OLA w chorwackim p. 27 (Domagović) koło Zagrzebia: *čizmoà:r* (por. też literacki słn. *čizmar*) oraz w kilku punktach ukraińskich na pograniczu węgierskim i rumuńskim (*čiz'mar, č'yž'mar', čez'mar'*). W p. ukraińskim na terenie Rumunii (171) zanotowano też *čiz'mar'ka* ‘żona szewca’ i *syn čizma'r'u* ‘syn szewca’.

‘cieśla’ (LSI 2007). – Zanotowane w OLA dwa turczyzmy: *dunđer* (68) i rozszerzony słowiańskim sufiksem *-in* – *dunđerin* (53, 86, 88) w Serbii oraz *dogramadžija* (90, 97, 101, 107–109, 112–113) w dialektach macedońskich są relikdami dawnego wpływu tureckiego o szerszym zasięgu terytorialnym.

Pierwszy stanowi pożyczkę tur. *dülger*, z pers. *durger, durüger*, będącą skrótem wcześniejszego *durüd-ger*, od *durüd* ‘drewniany materiał budowlany’ z sufiksem nomen agentis *-ger* (Škaljić 1989: 227, BER I 469). Pożyczka ta w języku bułgarskim pojawia się w XVII wieku w Damaskinie Tichonrawowa w postaci *дюлгер* (Stachowski 1971: 34). W języku serbskim *дунђер* (z dysymilacją *l-r ≥ n-r*) poświadczony jest najpierw w Mostarze (1633) i w Banja Luce (XVII w.), później poza Bośnią i Hercegowiną znany jest również w Serbii. Nazwa ta występuje zarówno w znaczeniach specjalistycznych ‘cieśla’ i ‘stolarz’, jak i jako nazwa ogólna oznaczająca rzemieślnika wyrabiającego różne przedmioty z drewna, później jako nazwa ‘budowniczego’, stawiającego dom od fundamentów po dach, a więc także ‘murarza’ (por. Staničić-Burchards 1981: 113–114, 117–120). Dziś zarówno bułg. *дюлгер(ин)*, jak i serbski *дунђер(ин)* są w językach literackich przestarzałe. W gwarach południowosłowiańskich znany jest notowany w OLA serb. *дунђер(ин)* ‘cieśla’ oraz poświadczony na znacznym obszarze Bułgarii *дюлгер(ин)* ‘ts.’, występujący w pobliżu miejscowości Charmanli, Razgrad, Presław, Ruse, Płowdiw, Samokow (Rusek 1996: 82), a także sporadyczny macedoński *dulgerdžija, dulgerin* itp. ‘cieśla’ (Budziszewska 1983: 46).

Drugi turczyk jest pożyczką tur. *doğramacı*, nomen agentis od tur. *doğramak* ‘ciosać, obrabiać’ z przyrostkiem *-ci* [ži] lub od *doğrama* ‘drewniane części domu, np. drzwi, okna’ (Škaljić 1989: 222, BER I 406). Na terenie Bośni i Hercegowiny oraz Serbii jest to najdawniejsza nazwa ‘stolarza’, która później w XVIII–XIX w. cofnęła się przed nowymi nazwami, a jej występowanie ograniczyło się do Kosowa. Nazwa ta może się odnosić też do wszystkich innych rze-

mieślników wyrabiających przedmioty z drewna (Staničić-Burchards 1981: 178, 181–183). W Bułgarii jest to też zapewne pożyczka dawna. Częste poświadczenie znaczenia ‘cieśla’ w materiałach OLA z dialektów macedońskich jest zaskakujące, ponieważ znaczenia tego nie ma ani literacki język macedoński, ani gwarowy słownik Budziszewskiej z Macedonii Egejskiej (Budziszewska 1983: 45).

‘zdun’ (stawiający piece) (LSI 2010). – Zanotowano tu w OLA kilka przygodnych turcyzmów, które nie dają ściślejszej informacji o ich zasięgu w gwarach południowosłowiańskich. Są to: serb. *'kubažija* (86) i mac. *k'umbežija* (94) od bałkańskiego turcyzmu *kuba*, *kube* ‘sklepienie, kopała’ (bułg., mac., serb., rum., alb., ngrec.), por. Škaljić 1989: 421, Skok II 218, BER III 71, mac. *sobažija* (101, poza tym w p. 99 *sobar*) z tur. *sobacı* od bałkańskiego (bułg., mac., sch., alb., rum.) *soba* ‘pokój’, wywodzącego się ze stwniem. *stuba* przez stśł. *istǔba* lub przez węg. *szoba* i tur. *soba* (Skok III 299) oraz mac. *tenekežija* (90, 92–93, 95–113a) z tur. *tenekeci* ‘blacharz’ od *teneke* ‘blacha’ (Skok III 458). Są to nazwy o bardzo różnej motywacji semantycznej, mające nieraz szerokie nawiązania w językach południowosłowiańskich, por. bułg. *тенекеджия* ‘blacharz’, ‘rzemieślnik wyrabiający przedmioty z blachy’, mac. *тенекеџија* ‘ts.’, sch. *tenečedžija* ‘ts.’ (Skok III 458), sch. *söbar* ‘kamerdyner, lokaj’.

‘kołodziej’ (SI 2012) – *arabadžija* (z tur. *arabacı* ‘ts.’, od *araba* ‘wóz’, por. Škaljić 1989: 96, BER I 13, Skok I 52) notowano w OLA tylko z Macedonii Egejskiej: *arbažia* (110), *arəbažija* (112–113). Pożyczka ta w postaci (*a*)*rabadžija* znana jest w języka bułgarskim w znaczeniu ‘woźnica’, ‘kołodziej’, a w macedońskim i serbsko-chorwackim głównie w znaczeniu ‘woźnica’.

‘kował’ (SI 2013) i pochodne. – W OLA zanotowano *dimir'žija* ‘kował’ tylko na terenie Macedonii Egejskiej. Jest to pożyczka tur. *demirci*, od *demir* ‘żelazo, gwoździe’ z tur. przyrostkiem agentywnym *-ci* [ži], por. Škaljić 1989: 211, BER I 340, Skok I 391. W OLA zapisano, również tylko z Macedonii Egejskiej, też nazwy pochodne: *ženata na dimir'žijata* (112), *dimir'žiuvəta žena* (113) ‘żona kowala’ oraz *sinut na dimir'žijata* (112) ‘syn kowala’ i *dimir'žiuvutu 'd'ati* ‘dziecko kowala’ (113). W znaczeniu ‘kował’ znany jest również bułg. *демирджия* (RBE III 703), przestarzały i gwarowy, a także serb. *demir-džija* z Kosowa (por. Skok I 391). Pożyczka ta występuje szerzej we wschodniej części południowej Słowiańszczyzny w znaczeniu ‘handlarz żelazem’, ‘ślusarz’.

‘młynarz’ (SI 2024) – sporadycznie zanotowane w Wysokiej koło Sołunia (112) *dirmin'žija* ‘młynarz’ oraz *na dirmin'žijata ženata* ‘żona młynarza’ pochodzą od tur. *değirmenci* ‘młynarz’, stanowiącego derywat od tur. *değirmen* ‘młyn’ z agentywnym sufiksem *-ci* [ži], por. Škaljić 1989: 209. Pożyczka ta ma poświadczenie w słowniku macedońskim – *деpmенџија* arch. ‘młynarz’ (RMJ I 134), w słownikach bułgarskich – dial. *деpmенджия* ‘młynarz’ z P. Deliradewa i L. Prodanowa wraz z licznymi pochodnymi (RRODD 101, RBE III 738) oraz w słowniku serbskim – *деpmенџија* z Bośni i Hercegowiny z powołaniem się na S. Škaljicia i *деpmенџија* z powołaniem na W. Radovanovicia (RSHJ IV 148).

‘myśliwy’ (L 2154). – Pożyczkę turecką *a:vžija* (z tur. *avci* ‘myśliwy’, od *av* ‘polowanie, łowy’ z agentywnym sufiksem *-cy* [ži], por. Škaljić 1989: 105–106, BER I 2) zanotowano w OLA tylko w serbskim punkcie 78. Jako przestarzała znana jest ona również językowi bułgarskiemu (w RBE I 161 m.in. z J. Jowkova i P. R. Sławejkova, por. też Stachowski 1971: 18) i macedońskiemu (Rusek 1996: 52). Znacznie szerszy zasięg ma natomiast hybrydalna postać *lovžija* (od słowiańskiego *lov* ‘polowanie’, *loviti* ‘polować’ z tur. sufiksem *-ci* [ži], por. Škaljić 1989: 436, Skok II 320–321, BER III 449), poświadczona w OLA z południowej Serbii (79, 80, 84–87) i powszechnie z dialektów macedońskich (90, 92–101, 103–105, 107–109, 113–113a). Nazwa *lovđžija* ‘myśliwy’ występuje też, częściowo jako przestarzała lub pospolita, w języku bułgarskim (RBE VIII 715), macedońskim (RMJ I 389) i w serbsko-chorwackim (częściej jako ‘miłośnik polowania’).

‘rybak’ (SI 2163) – w OLA zapisano *balak'čia* (z tur. *balıkçı* od *balık* ‘ryba’, por. Škaljić 1989: 119) tylko w Macedonii Egejskiej w p. 113. Turcyzm ten notuje Małecki 1936: 6 z Suchego i Wysokiego koło Solunia (*balakšija*), RBE I 401 jako przestarzały i dialektalny z twórczości W. Mutafčijewej i C. Ginčeva oraz z pieśni ludowej (*балькчия*), a Petkov 1974: 17 z okolic miasta Elena (*бълкчийъ*). O zasięgu serb. *balugđžija* ‘rybak’ (Škaljić l. c., Skok I 102) trudno powiedzieć. Znane są też nazwiska: bułg. *Балькчиев* i serb. *Balugđžić*. Por. Rusek 1996: 61.

‘lekarz’ (SI 2042), ‘lekarka’ (SI 2044). – Turcyzmy pochodne od tur. *hekim* ‘lekarz’ (z arab. *ḥakīm*, por. Škaljić 1989: 325, Skok I 663, BER I 485) zanotowano sporadycznie tylko w Czarnogórze: *e'čim* (73) i w kilku punktach macedońskich: *ek'im* (99, 106), *ikim'žija* (112, 113a), *ekim'žia* (113), *ekim'žika* (112), *ekim'žijka* (113). Dla wyznaczenia aktualnego zasięgu tego turcyzmu w gwarach południowosłowiańskich brak nam materiałów z Bułgarii oraz z Bośni i Hercegowiny, gdzie był on dobrze znany, choć dziś jest przestarzały. Słowniki bułgarskie notują dawne (*x*)*екимин* ‘lekarz’ np. z twórczości Wazowa i D. Nemirowa (RSBKE III 558), Stachowski 1971: 49 podał bułg. *ikimđžija* ‘lekarz’ z ewangelii z 1861 roku, słownik macedoński ma przestarzałe *ekum* ‘lekarz’ (RMJ I 168). Sch. *hècim*, *hèkim* (RHSJ III 587), *ècim* (RSHJ V 257) ‘lekarz’ powszechnie występował w Bośni i Hercegowinie, poza tym w Kosowie i w Serbii, a także w pieśniach chorwackich (Škaljić l. c., Skok l. c.).

‘kucharka’ (SI 2035) – w OLA zanotowano kilka turcyzmów wywodzących się od tur. *aşçı*, *ahçı* ‘kucharz’ (od arab. *aş* ‘zupa’ z tur. sufiksem agentywnym *-çi*) oznaczających ‘kucharkę’. Zapisy pochodzą głównie z dialektów macedońskich: *aščija* (95), *akčica* (100), *ajčica* (106), *aščika* (105), *aščijka* (110), *ax'čika* (113a), wyjątkowo z punktu serbskiego w pobliżu granicy z Rumunią: *a:čī:ka* (88). Pożyczka tur. *aşçı*, *ahçı* ‘kucharz’ znana jest w języku bułgarskim od XVIII w.: *aščija* ‘kucharz’ w Damaskinie Tichonrawowa (Stachowski 1971: 71), w języku serbsko-chorwackim od połowy XIX w.: *aščija*, *aštija* ‘kucharz’

(Stachowski 1967: 18). Na gruncie serbsko-chorwackim powstały też liczne dalsze derywaty od tego turcyzmu (Škaljić 1989: 74, 102). W wymienionych językach turcyzm ten jest już w dużym stopniu przestarzały, por. bułg. *ахчия* ‘kucharz’, *ахчийка* ‘kucharka’ (RBE I 355), mac. *акчија, аичија* ‘kucharz’, *акчиција, акчика, аичиција* ‘kucharka’ (RMJ I 8, 17), serb. *акчија, аичија* ‘kucharz’, *аичиџка, аичиџка, аичиџница* ‘kucharka’ (RSHJ I 66, 216–217), chorw. *акџија, ашџија* ‘kucharz’, *ашџиџка* ‘kucharka’ (RHSJ I 44, 117).

‘bogacz’ (SI 2174) – zapisano turcyzmy z dialektów macedońskich: *čorba-žija* (90, 99–104, 112, 113), *zengin* tylko z terenu Albanii i Macedonii Egejskiej (106, 109–111), poza tym derywat od podstawy słowiańskiej z tureckim przyrostkiem *-li-*: *imašlja* (*ǰmašlja ?) (96). Pożyczka *čorbadžija* (z tur. *çorbacı* ‘bogaty gospodarz’ od *čorba* ‘zupa’ z sufiksem agentywnym *-ži*, por. Škaljić 1989: 180) poświadczona jest w języku bułgarskim od XVII w. w znaczeniu ‘właściciel ziemski’, ‘gospodarz’ (Stachowski 1971: 28), a w serbsko-chorwackim od II połowy XVIII w. w znaczeniu ‘chlebowdawca, bogacz’ (Stachowski 1967: 27). Jako wyraz historyczny utrzymuje się do dziś w języku bułgarskim (‘obszarnik, właściciel ziemski’, ‘bogacz, wyzyskiwacz’), macedońskim (‘gospodarz’, ‘bogacz’) i serbsko-chorwackim (‘gospodarz’, ‘chlebowdawca’). Pożyczka *zengin*, *zengin* ‘bogacz’ (z tur. *zengin* ‘ts.’ – Škaljić 1989: 651) poświadczona jest w języku bułgarskim od XVIII w., w Damaskinie Tichonrawowa (por. Stachowski 1971: 95). Występuje, dziś jako przestarzała, w języku bułgarskim (RBE V 905 *зенин, зенинин* z licznymi derywatami), macedońskim (*зенин* RMJ I 260), serbsko-chorwackim (*zèngim, zèngin, zèndil* – RSHJ VII 11, RHSJ XXII 782), albańskim i arumuńskim (BER I 635, Skok III 650).

‘złodziej’ (L 2153) – turcyzm (*x*)*ara'mija* zanotowano w OLA powszechnie z dialektów macedońskich (90, 92–97, 99–113a). Jest to pożyczka tur. *harami* ‘oszust, grabieżca, złodziej’ od *haram* ‘wszystko, co zabronione’, ‘przeklęty’ i arab.-pers. sufiksu przymiotnikowego *-i* oraz dodanego na gruncie słowiańskim sufiksu *-ja* (Škaljić 1989: 312–313, Skok I 656). W języku serbsko-chorwackim (*h*)*aramija* ‘złodziej’ poświadczony jest od XVI w. (RHSJ III 571), w języku bułgarskim *xaramija* ‘złodziej’ od II poł. XIX w. (Stachowski 1971: 45). Znany jest on również językom literackim: bułg. *харамя* ‘rozbójnik, rabuś, powstaniec’ (przest.), mac. *арамуја* ‘rozbójnik, złodziej’ (i liczne formy pokrewne), sch. (*h*)*aràmija* ‘oprzysek, rozbójnik, złodziej’ (RHSJ III 570–571, RSHJ I 152).

‘sędzia’ (SI 2045) – sporadycznie zapisane obok *suděja* w serbskim punkcie 78 turcyzmy: *kaděja* (z tur. *kadı*, por. Škaljić 1989: 378, Skok II 13, BER II 131) oraz *muftěja* (z tur. *müftü*, por. Škaljić 1989: 468, Skok II 476, BER IV 352) zwykle w językach południowosłowiańskich odnoszą się do duchownych mużmańskich. *Kadija* ‘sędzia turecki’ w języku serbsko-chorwackim pojawia się w XVI w. (w tekstach transkrybowanych), a w bułgarskim w XVII w. (Stachowski 1967: 45, 1971: 54).

‘zeszyt’ (L 2082) – turcyzm *tefter* zanotowano tylko w Macedonii Egej-

skiej: *'tefter* (108–110), *tef'ter*' (112). Jest to bałkański turcyzm greckiego pochodzenia (tur. *defter* ≤ grec. *διφτερα*), występujący w języku bułgarskim, macedońskim, serbsko-chorwackim, albańskim, nowogreckim (*τεφτέρι*) i rumuńskim (Škaljić 1989: 606, Skok III 451). W tekstach serbsko-chorwackich zapożyczenie to pojawia się z końcem XV wieku w znaczeniu 'regestr, protokół', 'księga buchalteryjna', 'handlowy spis dłużników' (Stachowski 1967: 63), dziś w językach południowosłowiańskich oznacza 'księgę rachunkową, rejestr'.

'ołówek' – *kalem* zapisany w kilku punktach macedońskich (92–93, 99) jest bałkańskim turcyzmem pochodzenia greckiego (tur. *kalem* 'trzcina', 'pióro z trzciny' i in. ≤ grec. *καλαμος* – Škaljić 1989: 387, Skok II 18, BER II 163–164).

'atrament' (L 2084) – w dialektach macedońskich zapisano kilka turcyzmów oznaczających 'atrament': *'boja* (110), *murek'e* (92), *muruk'up* (93), *murak*' (96). Bałkański turcyzm *boja* (z tur. *boya* – BER I 71, Škaljić 1989: 146, Skok I 182) częściej występuje w znaczeniu 'farba', 'barwa', 'kolor', ale znane jest też znaczenie 'atrament' (Skok l.c.). Drugi turcyzm jest pochodzenia arabskiego: *muräkkäb* ≥ tur. *müreккеp* (Škaljić 1989: 475, Skok II 485, BER IV 331). W języku bułgarskim *мыракен* pojawił się już w XVI w. (Stachowski 1971: 70, BER l.c.), w serbsko-chorwackim od połowy XVIII w. (Stachowski 1967: 52). Dziś w bułgarskim wyszedł z użycia, w macedońskim i serbsko-chorwackim jest przestarzały.

'miasto' (L 2108) – turcyzm pochodzenia arabskiego *kasaba* (≤ tur. *kasaba* ≤ arab. *qaṣaba* 'ts.' – Škaljić 1989: 398, Skok II 55, BER II 259–260) zapisano w punkcie serbskim (78 – *kasa'ba*) oraz w punktach macedońskich na terenie Albanii (106 – *kasaba*) i Macedonii Egejskiej (*ka'saba* – 108, *kəṣə'ba* – 110, *kasa'ba* – 112). W języku serbskim pożyczka ta pojawia się w I poł. XVIII w. (Stachowski 1967: 48), w bułgarskim od II poł. XVIII w. (Stachowski 1971: 58). W językach literackich (bułgarskim, macedońskim i serbskim) jest to wyraz przestarzały.

'jarmark' (L 2117) – w Chorwacji zanotowano sporadycznie pożyczkę turecką *der'nek* (43), z tur. *dernek*, *dirnek* 'zabawa, wesele' (por. Škaljić 1989: 213, Skok I 393, BER I 345). Według Skoka l.c. pożyczka ta była znana szerzej: w Chorwacji, m.in. w płn. Dalmacji, w Dubrowniku, w Bośni i Hercegowinie oraz w Kosowie.

'wojna' (L 2176) – w Macedonii Egejskiej zapisano dwa turcyzmy: *'kavḡ* (111) oraz *mura'be*, *mu^xara'be* (112), *mo^ara'be* (113, 113a). Pierwszy stanowi pożyczkę tur. *kavga*, *gavga* 'kłótnia, sprzeczka' (z pers. *ḡawḡa*), szeroko znaną na Bałkanach, por. Škaljić 1989: 402, Skok II 68, BER II 123–124. W języku bułgarskim jest poświadczony od XVII w. (*кавга* Stachowski 1971: 59). W pieśniach ludowych występuje w znaczeniu 'wojna' (RBE VII 21). Drugi pochodzi z tur. *mucharebe* 'wojna', co z arab. *mahārābā* 'ts.' (Škaljić 1989: 469, BER IV 354). W języku bułgarskim, poświadczony przynajmniej od XIX w., jest szeroko

znany w gwarach w postaciach *марабѣ, моарабѣ, морабѣ, муарабѣ, мурабѣ, мухарабѣ, мухарабѣ* (RBE IX 759, 773, BER III 660, IV 238, 298, 330, 354).

W materiałach *Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego* widać wyraźne różnice między turcyzmami w dialektach wschodniosłowiańskich i południowosłowiańskich. Pierwsze wywodzą się z północnych dialektów tureckich (tatarskiego, czagatajskiego, czuwaskiego, kazachskiego i in.) i niektóre z nich upowszechniły się niemal na całym terytorium wschodniosłowiańskim, a nawet weszły do literackiego języka rosyjskiego. Pozostałe występują w rozproszeniu, głównie w dialektach rosyjskich. Drugie wywodzą się z tureckiego języka osmańskiego i wykazują znaczne różnice w zasięgach terytorialnych. Tylko nieliczne zajmują niemal całą Słowiańszczyznę południową, pozostałe najczęstsze są w dialektach macedońskich, zwłaszcza na terenie Macedonii Egejskiej, a coraz słabsze są im bardziej na północ i północny zachód. Zestawienia historyczne pokazują stałe zanikanie turcyzmów, przy czym widoczne są różnice między gwarami i językami literackimi. W dokładniejszym prześledzeniu tego procesu przeszkadza nam brak porównywalnych materiałów z Bułgarii (Bułgarzy wycofali się z prac nad Atlasem) oraz z terenu Bośni i Hercegowiny (losy materiałów OLA z tego terenu po ostatnich wydarzeniach wojennych nie są znane).

Literatura

- BER – *Български етимологичен речник*, ред. Вл. Георгиев, Ив. Дуриданов, София 1971 i n.
 Bezłaj F., *Etimološki slovar slovenskega jezika*, I–III, Ljubljana 1977–1995.
 Budziszewska W., *Słownik balkanizmów w dialektach Macedonii Egejskiej*, Warszawa 1983.
 Dal – Вл. Даль, *Толковый словарь великорусского языка*, I–IV, Москва 1955–1956.
 ESBM – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, ред. В. У. Мартынаў, Мінск 1978 i n.
 ESUM – *Етимологічний словник української мови*, ред. О. С. Мельничук, Київ 1982 i n.
 MachES² – V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1968.
 Małecki M., *Dwie gwary macedońskie (Suche i Wysoka w Soluńskiem)*, cz. II: *Słownik*, Kraków 1936.
 OLA – *Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная*, т. I: *Животный мир*, ред. Р. И. Аванесов, Москва 1988 i n.
 Petkov – П. Ив. Петков, *Еленски речник*, Българска диалектология, Проучвания и материали, Кн. VII, София 1974.
 Pomianowska W., *Zróżnicowanie gwar południowosłowiańskich w świetle faktów słowotwórczych*, Wrocław 1970.
 RBE – *Речник на българския език*, ред. К. Чолакова, София 1977 i n.
 RHSJ – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb 1980–1976.
 RMJ – *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*, I–III, Скопје 1961–1966.
 RRODD – *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX век*, ред. С. Илчев, София 1974.
 RSBKE – *Речник на съвременния български книжовен език*, ред. Ст. Романски, I–III, София 1955–1959.
 RSHJ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Српска академија наука, Београд 1959 i n.
 Rusek J., *Dzieje nazw zawodów w językach słowiańskich*, Kraków 1996.
 SJS – *Slovník jazyka staroslověnského*, ред. J. Kurz, Z. Hauptová, I–IV, Praha 1966–1997.

- Skok P., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb 1971–1974.
- Snoj M., *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana 1997.
- SrezMat – И. И. Срезневский, *Материалы для Словаря древнерусского языка*, Санкт-петербург 1893–1912.
- SRJ XI–XVII – *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, ред. С. Г. Бархударов, Г. А. Богатова, Москва 1975 i n.
- SRNG – *Словарь русских народных говоров*. Составил (с П т. гл. ред.) Ф. П. Филин, Москва–Ленинград 1965 i n.
- SSKJ – *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, I–V, Ljubljana 1970–1991.
- SStp – *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, Warszawa 1953 i n.
- Stachowski S., *Studia nad chronologią turcyzmów w języku serbsko-chorwackim*, Kraków 1967.
- Stachowski S., *Studia nad chronologią turcyzmów w języku bułgarskim*, Kraków 1971.
- Staničić-Burchards V., *Konkurrenzkampf der Ausdrücke für Handwerker im Serbokroatischen*, Hamburg 1981.
- Škaljić A., *Turcizmi u sprskohrvatskom jeziku*. Šesto izdanje, Sarajevo 1989.
- Tetowska-Trojewa – М. Тетовска-Троева, *Десубстантивни деятелни имена в българските говори. Nomina actoris*, София 1992.
- Vachros – И. С. Вахрос, *Наименования обуви в русском языке. I. Древнейшие наименования, до петровской эпохи*, Хельсинки 1959.
- Vasmer ESRJ – М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с нем. и дополнения О. Н. Трубачева, Москва 1964–1973.